

לשכת רב הקמפוס

אוניברסיטת בר-אילן

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישלח, תשע"ד
מספר 1043מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

פגיעה באזרחים במהלך פעילות צבאית בעקבות פעילותם של שמעון ולוי בגזרת שכם אלישי בן-יצחק

אחת הסוגיות הציבוריות המעסיקות את החברה הישראלית בעתות מלחמה, בפעילות מבצעית ובעימותים עם ארגוני טרור היא שאלת פגיעה באזרחים בזירת הלחימה.¹ שאלה זו מתחדדת כשהצד השני משתמש באזרחים לפעילות טרור או הופך אותם לחליפת מגן אנושית.² דומה כי בפרשת השבוע שלנו יש כדי לתת מתווה לפתרון סוגיה זו. ובמה דברים אמורים? בפרשה אנו קוראים על פעולת התגמול של שמעון ולוי, שבמהלכה הם הורגים את שכם שפגע בדינה אחותם, את חמור אביו ואת כל אנשי עירם.

תגובת יעקב לפעילותם של האחים חריפה: "עַכְרָתָם אֲתִי לְהִבְאִישָׁנִי" (בר' לד:ל). שמעון ולוי מנמקים את פעולתם בנימוק פשוט, מציאותי, תמים וחד: "הַקְּזֹנָה יַעֲשֶׂה אֶת-אֲחֹתֵנוּ" (בר' לד:לא). יעקב אינו מגיב מיד לתשובתם, אך הוא משלים אותה ערב פטירתו, בברכת השבטים.

פרשני המקרא ניסו להתחקות אחר פשר חטאם וכעסו של יעקב.³ לצורכי רשימה זו נעמוד על פרשנויות שביכולתן להאיר את דיוננו.⁴ דומה שליעקב הייתה עמדה ברורה בשאלת פגיעה באזרחים במהלך עימות. עמדה זו מתבררת ערב הפגישה של יעקב ועשו, כשנאמר "וַיִּירָא יַעֲקֹב מְאֹד וַיֵּצֵר לוֹ" (בר' לב:ח). מסבירים חז"ל:⁵ "ויצר לו שמא יהרוג אחרים". לדעת כמה מהפרשנים "אחרים" הם אותם שהצטרפו לעשו ולא הייתה להם כל כוונה לפגוע ביעקב, ועליהם מוסבת דאגתו של יעקב שמא במהלך המלחמה עם עשו יפגעו אותם אלו מפמלייתו של עשו שבפועל לא היה להם כל עניין בעימות עם יעקב.⁶ מכאן שהפגיעה בחפים מפשע לא הייתה זרה ליעקב. מנגד ובהקשר שלנו עומד הרש"ר הירש על חומרת מעשיהם של שמעון ולוי:⁷

* עו"ד אלישי בן יצחק מוסמך במשפטים מטעם האוניברסיטה העברית, בעל משרד עורכי דין ומרצה מן החוץ במכללת שערי משפט. דבריו כאן הם לע"נ הילדה תהילה-חיה בת מיכל אשר הסתלקה בדמי ימיה. תנצב"ה.

¹ לדיון נרחב בסוגיה זו ראו א' שוחטמן, סיכון חיילי צה"ל לשם מניעת פגיעה באזרחי אויב בשולי מבצע "חומת מגן", **נתיב**, מרכז אריאל למחקרי מדיניות, נייר עמדה מס' 151; נ' גוטל, לחימה בשטח רווי אוכלוסיה אזרחית, **תחומין** כג (תשס"ג), עמ' 18; ש' ישראלי, "מצור ביירות לאור ההלכה" **תחומין** ד (תשמ"ג), עמ' 25; י"ע יעקובביץ, אבדות אזרחיות במבצע שלום הגליל, **שרידיים** ז (תשמ"ו) עמ' ד; ש' גורן, "המצור על ביירות", **תורת המדינה** (תשנ"ו), עמ' 402.

² במישור המשפט הבינ-לאומי ודיני המלחמה ראו Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and Relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I); International Committee of the Red Cross Geneva 1977; מדינת ישראל אינה חתומה ואינה צד באמנה זו.

³ ב' מלק, שמעון ולוי אחי דינה – עיון במעשה שכם ובברכת יעקב לשמעון ולוי, **מגדים** כג (שבט תשנ"ה), עמ' 9; א' לוי, שמעון ולוי אחים – לביור מעשיהם בפרשת שכם ובמכירת יוסף, **טללי אורות** ח (תשנ"ח-תשנ"ט), עמ' 20.

⁴ סוגיה נוספת אשר עולה מאירוע זה היא שאלת "ענישה קולקטיבית". ודוק, ענישה קולקטיבית שונה משאלת פגיעה באזרחים בפעילות מבצעית, שכן פגיעה באזרחים במהלך לחימה עוסקת בעיקרה בתופעת לוואי, כשהעיקר בלחימה הוא ההתמודדות עם האויב, אלא שבשל פעילות זו נפגעים אזרחים. לא כן בענישה קולקטיבית, שבה הפגיעה באזרחים היא לא תוצר לוואי אלא חלק מהעיקר.

⁵ בר"ר (וילנא) וישלח פרשה עו.

⁶ למשל: מזרחי (רא"ם) בר' לב:ח, דב"ה "ויצר לו שמא יהרוג אחרים". מהר"ל מפראג, **גור אריה**, בראשית שם.

⁷ רש"ר הירש בראשית פרק לד, כה-לא.

עתה מתחילה הגנות, ואין בדעתנו לחפות עליה. אילו הרגו את שכם וחמור, ודאי היה הדין עימהם. אך הם לא חסו על אנשים חסרי מגן, המסורים בידיהם בלא כוח. גדולה מזו, הם שדרו, ובדרך כלל פקדו על אנשי העיר את עוון אדוניהם. לכך לא היתה כל הצדקה. לפיכך גם גוער בהם יעקב.

תפיסה זו עולה בקנה אחד עם אחת מתכונותיה הטבעיות של האומה הישראלית, כפי שמושמעת בהקשר של מצוות הקריאה לשלום לפני מלחמה. מביא בעל החינוך:⁸

לפי שמידת הרחמנות היא מידה טובה וראוי לנו זרע הקודש להתנהג בה בכל עניינו, גם עם האוייבים... למעלתנו **אנחנו**, לא מצד היותם הם ראויים לרחמים וחסד.

עקרון הרחמים אינו ערך תיאורטי ריק, אלא ממנו נגזרות השלכות פרקטיות. למשל, הרמב"ם בעקבות הספרי⁹ פוסק שלא ניתן לצור על עיר מארבע רוחותיה, אלא חובה להותיר כיוון אחד למילוט למבקש לברוח ולא להיפגע.¹⁰ כמו כן פוסק הרב גורן:¹¹

על אף מצוות הלחימה המפורשת בתורה, מצווים אנו לחוס גם על האויב, שלא להרוג אפילו בשעת מלחמה אלא בזמן שקיים הכרח להגנה עצמית לצורך כיבוש ולניצחון ולא לפגוע באוכלוסיה בלתי לוחמת, ובוודאי שאסור לפגוע בנשים וילדים שאינם משתתפים במלחמה.

אלא שלצד הסתייגות זו ניתן למצוא פרשנויות המבקשות למצוא הצדקה לפעילותם של שמעון ולוי. למשל, הרמב"ם מסביר שאנשי שכם התחייבו מיתה כיוון שידעו ושתקו.¹² ר' חיים בן עטר מצדיק בפירושו¹³ את הפגיעה באנשי שכם כיוון ששיתפו פעולה עם שכם אם על ידי שניסו להפריע ולהגן על שכם ואביו שלא ייפגעו על ידי שמעון ולוי אם היו שותפים ממש לחטיפה של דינה. נסיבות אלו הופכות אותם לאזרחים משתפי פעולה, וככאלו אין כל מניעה לפגוע בהם. המהר"ל, שנדרש גם הוא לעניין זה בפירושו, משמיענו פרק בהלכות מלחמה:¹⁴

אבל היכי [= כאן] דעשו לישראל דבר...אף על גב דלא עשה רק אחד מהם – כיון דמכלל העם הוא, כיון שפרצו להם תחילה מותרים ליקח נקמתם מהם. והכי נמי [= וכך] כל המלחמות שהם נמצאים...אף על גב דהיו הרבה שלא עשו – אין זה חילוק, כיון שהיו באותה אומה שעשה רע להם – מותרין לבוא עליהם למלחמה. וכן הם כל המלחמות.

מדברי המהר"ל עולה בין השאר כי עם צמיחתה של עילת מלחמה הופך כל העם שותפים למעשיהם. ראוי להזכיר קביעה מעניינת היוצאת מבית מדרשו של ר' שמעון בר יוחאי:¹⁵ "הכשר שבגויים בשעת מלחמה הרוג" מסביר הרב אריאל קביעה זו:¹⁶

בשעת מלחמה עלול להרג גם גוי טוב. אך אין להירתע משום כך מן המלחמה עצמה. לפיכך ראו חז"ל צורך להפיג את החשש מפני הריגת הגוי הטוב. כדי שחשש זה לא ירתיע את הלוחמים מללחום מלחמתם הצודקת.¹⁷

הרב קוק מבאר שאחת מתכונות המלחמה היא מצב שבו אזרחים ויחידים נפגעים במהלכה. ובלשונו: "נספים בלא משפט".¹⁸ אלא שעולה התהייה האם פגיעה באזרחים צריכה להשפיע על הפעילות המבצעית. הרב ישראלי מסיק שלא זו בלבד שאין מקום לשיקול דעת אם לנקוט פעולה מבצעית שבה ייפגעו אזרחים, אלא אין להימנע מפעולה שבוודאות אפשר שייפגעו אזרחים:¹⁹

אין שום חובה לדקדק בעשיית הפעולה שלא ייפגעו בה אלא אלה שהשתתפו, כי זו דרכה של מלחמה שנספה בה צדיק עם רשע...וכל אסון ופגע שקורה לפורעים ובעלי בריתם ולילדיהם, הם הם שעריבים לזה, והם עוונם ישאו. ואין שום חובה להימנע מפעולת תגמול מחמת חשש שייפגעו בזה החפים מפשע כי לא אנו הגורמים.

סיכום:

הנה כי כן עולה שהמתח שבין שתי גישות אלו – מחד גישתו של יעקב, שבין השאר מבקשת להקשיב לא רק לצדק אלא גם לתגובות הבין-לאומיות של עמי האזור ולהשלכות המעשיות שיכולות להיות לפגיעה באזרחים, ומאידך תפיסת הצדק הטבעית של שמעון ולוי אשר לא מוכנים לקבל שהפוגעים מהצד השני יצאו ללא פגע מהתקרית, ביחוד כשלצד השני חלק בהתנהגות שכם, אם בסיוע לביצוע עברה אם בהגנה על מבצע העברה אם באי הקאת פגעים מקרב החברה. יש

⁸ ספר החינוך, מצוה תקכז.

⁹ ספרי במדבר פרשת מטות פסקא קנז.

¹⁰ רמב"ם, מלכים פ"ו, ה"ז.

¹¹ ש' גורן, משיב מלחמה, חלק א, סימן א.

¹² רמב"ם, מלכים פ"ט, ה"ד, ראו ביקורת הרמב"ן לפרשנות זו של הרמב"ם. עם זאת מביא הרמב"ן טעם אחר מדוע קיימת הצדקה לפגיעת שמעון ולוי בהם. ראו רמב"ן בראשית לד, יג.

¹³ אור החיים בראשית, לד, כה, דב"ה "ויהרגו כל זכר".

¹⁴ מהר"ל בפירושו גור אריה, בתוך: המזרחי (לרא"ם), ורשא 1862, עמ' צג ס"ק יג.

¹⁵ מסכת סופרים, טו, ז.

¹⁶ י' אריאל, "המוסר המלחמתי בתורה", הלכה בימינו – מורשתה, לימודה, הוראתה ויישומה (תש"ע), עמ' 379.

¹⁷ לפרשנות אחרת ראו ש' גורן, משיב מלחמה, כרך ג' שער ה (תשמ"ו), אשר מפרש את דברי ר' שמעון בר יוחאי כמכוונים ללוחמים ולא לאזרחים שאינם מעורבים במלחמה.

¹⁸ הראי"ה קוק, אורות המלחמה, פסקא א.

¹⁹ ש' ישראלי, עמוד הימיני, סימן טז, פרק ה, סעיף לא (תשכ"ו).

להמשיך וללוות אותנו בימים אלו, שעה שסוגיה זו רובצת לפתחנו. אולי יש לנו כל הלגיטימציה לעשות כן ולפגוע באזרחים, אך עם זאת יש לנו לתת את הדעת לביקורתו של יעקב, לרגישות¹ ולביקורת שלנו אם אכן פעולה זו נחוצה.

¹ רגישות זו מתבטאת בקוד האתי של צה"ל בקביעתו "טוהר הנשק – החייל ישתמש בנשקו ובכוחו לביצוע המשימה בלבד אך ורק במידה הנדרשת לכך וישמור על צלם אנוש אף בלחימה. החייל לא ישתמש בנשקו ובכוחו כדי לפגוע בבני אדם שאינם לוחמים ובשבויים ויעשה כל שביכולתו למנוע פגיעה בחייהם, בגופם, בכבודם וברכושם".